

Jenny Paananen, Meri Lindeman, Camilla Lindholm ja Milla Luodonpää-Manni (toim.). 2023. *Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus – Kohti kielellistä osallisuutta*. Gaudeamus. 288 s.

Kirjoittanut Maija Yli-Jokipii

1 Johdanto

Jenny Paanasen, Meri Lindemanin, Camilla Lindholmin ja Milla Luodonpää-Mannin toimittama teos *Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus – Kohti kielellistä osallisuutta* (Gaudeamus, 2023) sisältää kahdeksan tutkimusartikkelia, kirjallisuuskatsauksen (2. artikkeli), yhden kokoavan tarkastelun (7. artikkeli) sekä toimittajien kirjoittaman johdannon ja jälkisanat. Kuten teoksen nimikin antaa ymmärtää, kaikki artikkelit tarkastelevat kielenkäyttöä ja kielellistä vuorovaikutusta erityisesti osallisuuden ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta.

Teos asemoituu erityisesti kielisosiologian ja soveltavan kielitieteen kentille, ja keskiössä on erityisen haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ja ryhmien suhde kieleen ja sen käyttöön. Nämä teemat ovat näkyneet viime vuosina myös esimerkiksi Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen AFinLa:n vuosikirjoissa *Kieli ja osallisuus* (Hynninen ym. 2023) ja *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa* (Latomaa ym. 2017) sekä keskusteluissa rasismista (esim. Keskinen ym. 2021), syrjinnästä ja inklusiivisuudesta. Kokonaisuudessaan teos ottaa osaa keskusteluun inklusiosta ja osallisuudesta ja osoittaa, miten kieli ja kielenkäyttötilanteet voivat sekä sulkea ulos että osallistaa monenlaisia ihmisryhmiä ja yksilöitä. Teoksessa tarkastellaan monien heikossa asemassa olevien ihmisryhmien, kuten kehitysvammaisten, mielenterveyskuntoutujien ja turvapaikanhakijoiden, kokemia kielellisen vuorovaikutuksen haasteita ja sitä, miten kieli voi rajoittaa eri ihmisryhmien osallisuutta ja oikeuksien toteutumista.

Kielellistä osallisuutta ja siihen vaikuttavia tekijöitä nostetaan esiin monien erilaisten kielellisten vähemmistöryhmien kautta. Tekijät toteavat johdannossa, että kieli vaikuttaa yksilöihin ja heidän mahdollisuuksiinsa monella tavalla. Kieli on yhtä aikaa rikkaus ja voimavara, mutta se voi samanaikaisesti rajata yksilön pääsyä tietoon, palveluihin ja työelämään. Kieli on vallankäytön väline, sillä kielenkäytön avulla luodaan sitä todellisuutta, jossa elämme.

Teos on jaettu kolmeen osaan, joista kunkin aloittaa sen tematiikkaa valottava lyhyt johdantoluku. Myös muilla toimituksellisilla ratkaisilla on pyritty siihen, että teos olisi yksi kokonaisuus eikä kokoelma erillisiä artikkeleita; esimerkiksi lähteet on koottu koko teoksen loppuun yhdeksi lähdeluetteloksi, ja kunkin luvun lopussa on tiivistelmä, joka summaa luvun tärkeimmät havainnot.

2 Teoksen keskeinen sisältö

Teoksen johdanto-osassa toimittajat esittelevät muutamia ydinkäsitteitä, jotka ovat teoksen eri artikkelien yhdistävä tekijä, ja kuvaavat teoksen yleistä taustaa. Keskeisiksi näkökulmiksi on tässä teoksessa nostettu osallisuus, inklusio sekä haavoittuvuus, joka näyttäytyy kahden edellisen vastakohtana. Osallisuuden käsitettä tarkastellaan erityisesti osana yhteisöihin tai ryhmisiin kuulumista. Osallisuus näyttäytyy merkityksellisten

ihmissuhteiden rakentumisena, aktiivisena toimijuutena sekä toimeentulon saamisena ja välttämättömien tarpeiden täyttyminenä. Inklusio puolestaan nähdään erityisesti yhteisön pyrkimyksenä osallistaa kaikki jäsenensä. Haavoittuvuus-käsitteen määritelmäksi on valittu Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (2024) muotoilu väestöryhmistä, ”joilla oman vaikutusvaltansa ulkopuolella olevista tekijöistä johtuen ei ole samoja mahdollisuuksia kuin hyväosaisemmilla väestöryhmillä”. Kielellisesti haavoittuvina ryhminä teoksessa käsitellään erityisesti vähemmistökielten käyttäjiä sekä ryhmiä, joiden kielelliset kompetenssit poikkeavat enemmistön kompetensseista. Lisäksi haavoittuvuuden syntyyyn vaikuttaa se, että kielen avulla on mahdollista sekä luoda että purkaa yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Haavoittuvuus-käsitteen problemaattisuus tunnustetaan, mutta sen käyttö perustellaan osana pyrkimystä tehdä kielenkäyttöön liittyvä syrjäytyminen näkyväksi.

Teoksen johdannossa toimittajat avaavat ajatusta siitä, että teoksella halutaan ottaa osaa keskusteluun suomalaisesta kielipolitiikasta. Kielen käyttö on viranomaisten ja päätöksenteon lisäksi jokaisen kielellisen toimijan, esimerkiksi yrityksen, perheen ja yksilön (Pöyhönen ym. 2019), vastuulla, ja siksi kielellistä osallisuutta rakennetaan moninaisin toimin. Johdanto-osa pohjustaa kutakin teoksen kolmesta osasta, mikä tuntuu osittain turhalta, etenkin kun kunkin osan alussa on vielä erillinen johdantoluku. Toisaalta teoksella tavoitellaan laajempaa monitieteistä lukijakuntaa, joten johdanto-osan laajempi taustoitus palvelee niitä lukijoita, jotka eivät ole seuranneet kielitieteen viimeaikaisia keskusteluja kovin tarkasti.

2.1 Ensimmäinen osa: *Kielellisistä oikeuksista kohti aitoja mahdollisuuksia*

Teoksen ensimmäinen osa on otsikoitu *Kielellisistä oikeuksista kohti aitoja mahdollisuuksia*, ja siinä tarkastellaan kolmea eri kielellisesti hyvin haavoittuvassa asemassa olevaa ryhmää: kehitysvammaisia, viittomakielisiä sekä turvapaikanhakijoita. Leealaura Leskelä ja Camilla Lindholm tarkastelevat ensimmäisessä artikkelissa *Selkopuhe kehitysvammaisen henkilön kielellisen osallisuuden tukena* kehitysvammaisten ja heidän hoitajiensa välistä kielellistä vuorovaikutusta ja osoittavat, että osallisuutta rakentava vuorovaikutus vaatii hoitohenkilökunnalta taitoa ja herkkyyttä kuunnella ja tulkita kehitysvammaisten vuorovaikutusaloitteita, jotta henkilökunta ei määritä vuorovaikutuksen sisältöä ja suuntaa. Leskelän ja Lindholmin keskustelunanalyysiä hyödyntävän tutkimuksen aineistona ovat kehitysvammaisten henkilöiden sekä heidän ohjaajiensa väliset videoidut keskustelut. Tutkimus osoittaa, että kehitysvammaisten kielellinen osallisuus on lisääntynyt selkopuheen käytön lisääntyessä, mutta heidän yhdenvertaiseen osallisuuteensa tulee jatkossakin kiinnittää huomiota ja jatkaa selkopuheen käytön tukemista etenkin kehitysvamma-alalla.

Teoksen toinen artikkeli on muista teoksen artikkeleista poiketen luonteeltaan kirjallisuuskatsaus. Artikkelissaan *Suomen viittomakielten käyttäjien osallisuus ja haavoittuvuus 1850-luvulta nykypäivään* Ritva Takkinen, Karoliina Nikula ja Juhana Salonen käyvät läpi suomalaisen ja suomenruotsalaisen viittomakielen käytön historiaa erityisesti viittomakielisen koulutuksen saatavuuden näkökulmasta. Kirjoittajat muun muassa osoittavat, että teknologian tuomat mahdollisuudet saattavat toisinaan myös kaventaa kielellisten vähemmistöjen oikeuksia, kun esimerkiksi kuulovammaisten oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin kyseenalaistetaan, koska sisäkorvaistutteiden avulla kuulo on mahdollista palauttaa ainakin jollain tasolla. Tämä artikkeli on aiheensa ja tarkastelunäkökulmansa puolesta tärkeä nosto kansallisten vähemmistökielten puhujien asemaa ja oikeuksia koskevaan keskusteluun.

Kolmannessa artikkelissa *Haavoittuvuus ja osallisuus turvapaikkapuhuttelussa* Simo Määttä, Eeva Puumala ja Riitta Ylikomi kuvaavat niitä HLBTQI-turvapaikanhakijan turvapaikkapuhutteluun liittyviä kielellisiä ja vuorovaikutuksellisia seikkoja, joilla voi olla vaikutusta turvapaikkapäätöksen saamiseen. Tutkimuksen aineistona on videoitu turvapaikkapuhuttelu, jota kirjottajat analysoivat monimetodisin menetelmin. Määttän ja kumppanien artikkeli tuo esiin, että näennäisesti pientenkin kielellisten ratkaisujen merkitys voi olla huomattavan suuri, etenkin kun tarkastellaan tilanteita, joissa valtahierarkioiden epätasapaino on suuri. Erityisesti tämäntyppisissä vuorovaikutustilanteissa sekä tulkin ammattitaito että viranomaisen ymmärrys kielellisesti vastuullisen vuorovaikutuksen merkityksestä on tärkeää. Kirjoittajat ovat kuvanneet koko tutkimuksen ja sen teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat selkeästi, ja teksti on siksikin vakuuttavaa.

2.2 Toinen osa: *Kielitaito hyvinvoinnin kulmakivenä*

Teoksen toisessa osassa tarkastellaan kielitaidon ja hyvinvoinnin suhdetta kolmesta hieman erilaisesta näkökulmasta. Tämän osan aloittaa teoksen neljäs artikkeli *Hyvinvoinnin asema maahanmuuttajien lukutaitokoulutuksen opetussuunnitelmissa*. Tässä artikkelissa Taina Tammelin-Laine tarkastelee sitä, miten opiskelijoiden hyvinvointi näkyy maahanmuuttajien lukutaitokoulutusten opetussuunnitelmissa. Keskeiseksi taustateoriaksi nousee Allardtin hyvinvoinnin kolmen ulottuvuuden malli (Allardt 1976; 1993), ja sitä olisin suonut käytettävän vahvemmin myös sisällönanalyysiä ohjaavana teoriana, sillä nyt lukijalle jää hieman epäselväksi, miten analyysi on toteutettu. Tammelin-Laine tarkastelee dokumenttianalyysissään opetussuunnitelmia monipuolisesti, ja lukutaitokoulutuksen opiskelijoiden hyvinvoinnin ulottuvuudet esitellään lukijalle kattavasti.

Minna Intke-Hernandézin artikkeli *Yhteinen arkemme kielenoppimisen ja hyvinvoinnin tukena* osoittaa, että kielellinen osallisuus voi lähteä kasvamaan pienistä kielenkäyttötilanteista. Kielenoppijat itse eivät osaa aina edes pitää merkityksellisinä tilanteita, jotka ovat luoneet mahdollisuuden havainnoida kieltä ja päästä osaksi kieliyhteisöä. Usein tällaiset arkiset kohtaamiset ovat saattaneet olla ratkaiseva tekijä kielenoppijan minäpystyvyyden ja motivaation syntymisessä. Intke-Hernandéz kuvaa artikkeliin liittyvää monimenetelmäistä neksusanalyysiä hyödyntävää tutkimusprosessia kiinnostavasti ja havainnollisesti, ja tutkijan oma positio, joka on tässä tutkimuksessa ollut keskeinen tekijä, on sanoitettu selkeästi.

Annemari Sahlstein kuvaa teoksen kuudennessa artikkelissa *Suomenkielisten lääkäriopiskelijoiden asenteet ruotsinkielistä potilastyötä kohtaan* toimintatutkimustaan, jonka aineistona ovat olleet lääketieteen opiskelijoilta kerätyt kyselyvastaukset. Tutkimus on monimenetelmäinen, ja lisäksi siinä on seurantatutkimuksen elementtejä, sillä samoilta opiskelijoilta on kerätty vastauksia useampaan kertaan heidän opintojensa aikana, ja näin on voitu tarkastella asenteiden kehittymistä. Sahlstein on havainnut, että opiskelijoiden asenteet muuttuvat myönteisemmiksi opintojen kuluessa etenkin, jos heillä on mahdollisuus saada kokemusta ruotsinkielisestä potilastyöstä. Aihe on tärkeä, sillä mahdollisuus käyttää omaa äidinkieltä vaikuttaa sekä potilaan ja lääkärin väliseen hoitosuhteeseen että potilasturvallisuuteen. Sahlsteinin artikkeli olisi hyötynyt vielä perusteellisemmasta toimituksellisesta työstä erityisesti sen kuvioiden ja diagrammien osalta, jotta lukijan olisi helpompi seurata taulukoissa esitettyjä huomioita.

2.3 Kolmas osa: *Toiseuttavasta kielenkäytöstä kohti sisällyttävää viestintää*

Kolmannessa osassa tarkastellaan kielenkäyttöön sisältyviä toiseuttavia ja sisällyttäviä käytäntöjä. Leea Lakan artikkeli *Lukutaito ja osallisuus – onko yhtä ilman toista?* pohtii juuri sitä, millä tavoin lukutaito ja osallisuus kietoutuvat toisiinsa. Artikkelitarkastelee niitä moninaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat yksilöiden ja yhteisöjen lukutaidon kehitykseen, ja, kuten kirjoittaja itsekin toteaa, tuo tarkasteluun myös sosiologisia teorioita ja näkökulmia. Lakan artikkeli on vaikeasti määrittävä, sillä se ei ole tutkimusartikkeli eikä kirjallisuuskatsaus vaan pikemminkin kokoava tarkastelu, jossa kirjoittaja pohtii ja erittelee niitä tekijöitä, joita lukutaidon ja osallisuuden suhteeseen voidaan liittää. Lakan artikkelin näkökulmien runsaus kuvaa hyvin aiheen monitahoisuutta: lukutaitoon liittyy monenlaisia yksilöön ja erityisesti yhteisöihin liittyviä muuttujia. Tärkeänä havaintona artikkelissa nostetaan esiin se, että lukutaidon kehittäminen vaatii pysyviä resursseja ja pitkäjänteistä työtä kaikilla koulutusjärjestelmämme tasoilla.

Anna Weckström puolestaan kysyy kokoelman kahdeksannessa artikkelissa: *Kenelle mielenterveydestä viestitään?* Weckströmin näkökulmana on lukijuus, jota mielenterveysviestinnässä rakennetaan, ja aineisto koostuu mielenterveyskentän toimijoiden sähköisistä, suurelle yleisölle suunnatuista materiaaleista. Weckströmin analyysi osoittaa, että vain osa mielenterveysviestinnästä on suunnattu mielenterveyden häiriöistä kärsiville ja että mielenterveysviestintä tuottaa ulkopuolisuutta ja voi näyttäytyä holhoavana ja leimaavana. Weckströmin valitsema kategoria-analyysi palvelee tutkimusta tarkoituksenmukaisesti, ja se on esitelty lukijalle riittävän tarkasti.

Edellisen artikkelin teemaa jatkaa yhdeksäs artikkeli, *Me ja te mielenterveyskuntoutuksen päätöksentekokeskusteluissa*. Jenny Paananen, Camilla Lindholm, Melisa Stevanovic, Elina Weiste, Taina Valkeapää ja Samuel Tuhkanen ovat tehneet laajan keskusteluanalyysitutkimuksen ja tarkastelleet sitä, miten persoonapronominien käyttö rakentaa tai estää osallisuuden toteutumista mielenterveyskuntoutuksessa. Tarkastelun kohteena on ollut osallisuutta ja toimijuutta korostava Klubitalo-kuntoutusmalli, ja Paananen ja kumppanit ovat huomanneet, että myös tällaisen toimintamallin puitteissa puhutavat rakentavat institutionaalista hierarkkisuutta. Paanasen ja kumppanien tutkimus on raportoitu selkeästi ja argumentaatio kiinnittyy aiempaan kirjallisuuteen erityisesti keskusteluanalyttisen tutkimuksen kehityksessä (esim. Paananen ym. 2020; Stevanovic ym. 2022; Urfalino 2014; Valkeapää ym. 2019).

Teoksen kymmenennessä artikkelissa *Sarjakuva, sosiaalihuolto ja saavutettavuus* Laura Kalliomaa-Puha, Anne Ketola ja Eliisa Pitkäsalo esittelevät kiinnostavan näkökulman kielelliseen saavutettavuuteen. Heidän tutkimuksessaan tarkastellaan sarjakuvan käyttöä viranomaistekstien muokkaamisessa saavutettavampaan muotoon. Kaksiosainen tutkimus esittelee ensin intersemioottisen käänösprosessin, jossa viranomaisteksti muutetaan sarjakuvamuotoon, ja analysoi sen jälkeen sarjakuvan vastaanottoa selvittävää kyselyaineistoa. Tutkimus osoittaa, että vaikka sarjakuvan muotoon muokattu teksti auttaa osaa lukijoista, sarjakuva tekstilajina sekä kuvien tulkinta ei ole kaikille kohderyhmän jäsenille tuttua tai ongelmatonta. Kalliomaa-Puhan ja kumppaneiden artikkeli tuo kielellisesti osallistavaan keskusteluun uuden mielenkiintoisen näkökulman, sarjakuvan käytön virallisten tekstien tukena. Samalla huolellisesti toteutettu tutkimus osoittaa, että kriittinen tarkastelu on paikallaan uudenlaisten viestintämuotojen kehittämisessä, sillä esimerkiksi kuvallinen ilmaisu ei ole välttämättä yleismaailmallista ja yksiselitteisesti tulkittavaa.

3 Lopuksi

Paanasen ja kumppaneiden toimittama teos on aiheeltaan ajankohtainen ja valottaa monia kielenkäyttöön liittyviä vallan ja osallisuuden näkökulmia. Yksi keskeinen ja merkittävä huomio, joka toistuu useissa teoksen artikkeleissa, on se, että kielenkäyttöön liittyvää osallisuutta voidaan rakentaa ottamalla kielelliset vähemmistöt ja kielenoppijat sekä muut haavoittuvat ryhmät mukaan kielenkäytön suunnitteluun ja toteutukseen. Kyseessä on selkeästi valtahierarkioihin liittyvä ilmiö, jota voidaan purkaa vain tarkastelemalla hierarkioita kriittisesti ja panostamalla osallisuutta tuottaviin toimintamalleihin. Kuten Minna Intke-Hernandez artikkelissaan toteaa, ”osallisuus on äännettömyyden rikkomista”.

Toimituksellisista ratkaisuista kaikkien artikkelien yhtenäinen lähdeluettelo toimii muuten hyvin, mutta eri kirjallisuuden lajien ja eri julkaisumuotojen luetteloiminen kukin omaan ryhmäänsä tuntuu erikoiselta eikä oikein palvele lukijaa. Lisäksi haastetta tuo se, että joissain tapauksissa lähdeviite ei ole riittävän tarkka: esimerkiksi viitteitä Pöyhönen ym. 2019 on kaksi, mutta niitä ei ole tekstissä tai lähdeluettelossa yksilöity esimerkiksi kirjaintunnistein. Lähdeviitteissä on jonkin verran muitakin epätarkkuuksia. Lisäksi alaja loppuviitteiden olisin suonut olevan kunkin luvun yhteydessä; nyt niitä joutuu erikseen etsimään.

Kunkin osan alussa olevat lyhyet johdantoluvut sekä jokaisen artikkelin loppuun koottu tiivistelmä auttavat lukijaa hahmottamaan teoksen olennaiset näkökulmat ja tutkimusten keskeiset löydökset. Tämä tekee teoksesta helposti lähestyttävän muillekin kuin kielitieteen tutkimuskentällä toimiville lukijoille. *Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus* -kokoelman ansiot ovatkin vahvasti yhteiskunnallisia. Pidän ansiokkaana myös sitä, että kielitieteen alalla halutaan julkaista tärkeitä teemoista suomeksi, suomenkieliselle lukijakunnalle.

Lähteet

- Allardt, Erik. 1976. *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. WSOY.
- Allardt, Erik. 1993. Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. *The quality of life* 8, 88–95.
- Hynninen, Niina & Herneaho, Irina & Isosävi, Johanna & Sippola, Eeva & Yang, Mei (toim.). 2023. *Kieli ja osallisuus*. (Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 80.) Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLa.
- Keskinen, Suvi & Seikkula, Minna & Mkwesha, Faith (toim.). 2021. *Rasismi, valta ja vastarinta: Rodullistaminen, valkoisuus ja koloniaalisuus Suomessa*. Gaudeamus.
- Latomaa, Sirkku & Luukka, Emilia & Lilja, Niina (toim.). 2017. *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa—Language awareness in an increasingly unequal society*. (Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 75.) Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLa.
- Paananen, Jenny & Lindholm, Camilla & Stevanovic, Melisa & Valkeapää, Taina & Weiste, Elina. 2020. “What Do You Think?” Interactional Boundary-Making Between “You” and “Us” as a Resource to Elicit Client Participation. Teoksessa Lindholm, Camilla & Stevanovic, Melisa & Weiste, Taina (toim.), *Joint Decision Making in Mental Health: An Interactional Approach*, 211–234. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43531-8_9
- Pöyhönen, Sari & Nuolijärvi, Pirkko & Saarinen, Taina & Kangasvieri, Teija. 2019. Kielipolitiikka ja kielikoulutuspolitiikka monipaikkaisina ilmiöinä ja tutkimusaloina. Teoksessa Saarinen, Taina & Nuolijärvi, Pirkko & Pöyhönen, Sari & Kangasvieri, Teija (toim.), *Kieli, koulutus, politiikka: Monipaikkaisia käytänteitä ja tulkintoja*, 9–24. Vastapaino.
- Stevanovic, Melisa & Valkeapää, Taina & Weiste, Elina & Lindholm, Camilla. 2022. Joint decision making in a mental health rehabilitation community: The impact of support workers’ proposal design on client responsiveness. *Counselling Psychology Quarterly* 35(1). 129–154. <https://doi.org/10.1080/09515070.2020.1762166>

- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2024. *Keskeisiä käsitteitä*. (<https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/hyvinvointi-ja-terveyserot/keskeisia-kasitteita>) (Viitattu 21.4.2024.)
- Urfalino, Philippe. 2014. The rule of non-opposition: Opening up decision-making by consensus. *Journal of Political Philosophy* 22(3). 320–341. <https://doi.org/10.1111/jopp.12037>
- Valkeapää, Taina & Tanaka, Kimiko & Lindholm, Camilla & Weiste, Elina & Stevanovic, Melisa. 2019. Interaction, ideology, and practice in mental health rehabilitation. *Journal of Psychosocial Rehabilitation and Mental Health* 6. 9–23. <https://doi.org/10.1007/s40737-018-0131-3>

Yhteystiedot:

Maija Yli-Jokipii
Tallinnan yliopisto
Suomen kielen ja kulttuurin vieraileva lehtori
majjayli@tlu.ee